

ادیان ایران باستان

جایگاه ادیان در ایران باستان بسیار ارزشمند بوده است. **جان بایر ناس** (John Boyer Noss) خاورشناس و برنده جایزه نوبل اقتصاد در خصوص ارزش و جایگاه دین در خاورمیانه معتقد است: «مذهب و ادیان مردم خاورمیانه ارزشی بسیار و قیمتی گران به شخصیت فرد انسانی می‌دهد و در نتیجه پایه رابطه میان بشر و خداوند را با رشته عناصر و عوامل اخلاقی استوار می‌سازد. دو صفت در ادیان خاورمیانه به وضوح تمام نمایان است؛ یکی اعتقاد و ایمان به حقایق مذهبی تاریخی و دیگر عمل برطبق مبادی اخلاق که مطابق رضای حق تعالی می‌باشد»¹. کهن‌ترین دین در ایران باستان **مزدیسنا** یا دین زرتشت بوده است اما قبل از آن نیز ایرانیان باورهای مذهبی داشته‌اند. «اکثر مردم قوای طبیعت را می‌پرستیدند و آن‌ها را **دیوا** (Divas) می‌گفتند... همچنین ایرانی‌ها **میترا** (Mitra) را بسیار حرمت می‌گذاشتند. یونانی‌ها و رومیان آن را خدای آفتاب می‌گفتند و برای ایرانیان مظهر پاسداری و ایمان بوده است... سکنه ایران در آن ازمنه قدیم، قایل به یک ترتیب عام و انتظامی تمام در جهان بوده‌اند که هم به صورت طبیعی و هم به صورت اخلاقی بر جهان حکم‌فرمایی می‌کند و آن را به زبان خود **آرتا** (Arta) یا **آرشا** (Arsha) نام نهاده بودند و عدل و راستی را از صفات خاصه او می‌دانستند... پرستش آذر یا عبادت آتش از رسوم و آداب ایرانیان قدیم است و دارای اهمیت خاصی بوده است و آن را هم به تشریفات و مناسکی... انجام می‌داده‌اند که تا به امروز هم باقی مانده است»².

دین در ایران با **توت‌پرستی** و **آنیمیسم** (animism) شروع می‌شود. پیروان این دین باستانی در مراحل پیشرفته رهروی خود به درجاتی به نام‌های **کلاغ** (corax)، **پوشیده** (gryphius)، **سرباز** (miles)، **شیر** (leo)، **پارسی** (perses)، **پیک خورشید** (lelio dromus) و **پدر** (pater) می‌رسیدند³. این کیش در زمان هخامنشیان رواج زیادی داشت. از دیگر مذاهب غیررسمی در ایران باستان عقاید **قوم کاست** (caste) بود. قوم کاست یا کوسی در لرستان سکونت داشتند. این قوم ایرانی، غیر آریایی و متمن‌ترین مردم روزگار خود بوده‌اند. این قوم با عنصر بابلی در آمیخت و بر آن قوم سلطه یافت و قرن‌ها حکومت کرد. **دیاکونوف** (Igor M. Diakonoff) محقق اهل شوروی سابق می‌نویسد: «قوم کوسی یا کاست‌ها دارای خدایان متعدّد بوده‌اند. در میان این قوم آیین‌های چندی در کنار هم وجود داشتند. اصل دیانت و خدایان آسیایی که آیین کهن خودشان بود؛ تمدن، فرهنگ و آیین هند و اروپایی را نیز از همین عنصر اخذ کرده بودند»⁴.

از دوره **اشکانیان** اسناد زیادی باقی مانده است اما براساس همان مستندات باقی‌مانده احتمال می‌رود در آن زمان **دین زرتشت** دین رایج مردم بوده است. در دوران **ساسانیان** نیز اکثریت مردم زرتشتی بوده‌اند. ساسانیان از ابتدا با روحانیان زرتشتی متحد شدند و این رابطه محبت‌آمیز میان دین و دولت تا آخر عهد آنان استحکام داشت⁵. **اوستا** به صورت کتاب اصلی روایات دینی در زمان ساسانیان مجموعه‌ای بود دارای نوشته‌هایی با کهنگی و خاستگاه‌های گوناگون؛ از سروده‌های آسمانی شخص زرتشت گرفته تا متن‌هایی از زمان اشکانیان و شاید با افزوده‌هایی از موبدان به صورت مجموعه‌ای کم‌ارزش از سخنان آنان در زمان ساسانیان وجود داشت. این مجموعه تنها دارای موضوعات دینی نبود بلکه

¹ ناس، جان، (1354 ش.)، تاریخ جامع ادیان، ترجمه علی اصغر حکمت، ص. ۲۹۸.

² همان، ص. ۳۰۱.

³ مهرپرستی > wiki > <https://fa.wikipedia.org>

⁴ مشکاتی، لیلا و یعقوب زنگنه، (1393 ش.) مقاله تحلیلی بر جغرافیای ادیان و مذاهب در ایران باستان، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال 5، شماره 18، ص.

126.

⁵ کریستین، سن، آرتور، (1368 ش.)، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران: دنیای کتاب، ص. ۲۰۶.

درباره قانون‌گذاری، مراسم و شرایع دین هم بود. از 21 نسک ساسانی به‌صورت کامل تنها یک نسک، یعنی **نسک وندیداد** باقی مانده‌است که به قوانین مرسوم پرداخته‌است... بخش عمده نوشته‌هایی که ما امروزه اوستا می‌نامیم شامل بخشی از متن اصلی ساسانی است که همان وندیداد است و قطعات کوچکتر و بزرگتر از نسک‌های دیگر. بخش دیگر آن شامل کتاب‌های نیایشی است.⁶

پس از این ایام عرب‌ها به ایران حمله کردند و **دین اسلام** وارد ایران شد. هنگامی که اسلام به ایران راه یافت، پیروان دین ملی ایران باستان در وضع بسیار خطرناکی افتادند. به یهودیان و مسیحیان که در زمان شاهنشاهی ساسانیان در این مناطق جایگزین شده بودند رفتاری احترام‌آمیز و شایسته‌شان و عده داده شده بود، اما پیروان آیین زرتشت خیلی وضعیتی خوبی نداشتند. برخی از آنان به‌ناچار به اسلام گرویدند و برخی هم مخفیانه به دین خود ادامه دادند اما کم‌کم و به مرور زمان آن‌ها نیز امنیت یافتند و اهل کتاب شناخته شدند و از این راه تا امروز در میهن خود، هر چند به صورتی پراکنده، ماندگار شدند.

بررسی ادیان ایران باستان یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که مورد توجه ایران‌شناسان قرار گرفته‌است. در سال ۱۹۳۷ م. **هنریک سامونل نیبرگ** (Henrik samuel Nyberg) کتابی با عنوان **دین‌های ایران باستان** و به زبان سوئدی نوشت که همان زمان توسط پروفیسور **هانس شدر** (Hans Heinrich Schaeder) و **والتر هنینگ** (Walter Bruno Henning) که ایران‌شناسان معروفی بودند، به زبان آلمانی ترجمه شد. در این کتاب پروفیسور نیبرگ به باورهای زرتشت و به‌ویژه عرفان که در **گاتهای** (سروده‌های) زرتشت است، توجه مخصوصی داشته‌است.⁷ در سال 1990 م. **ادوین ام. یاما اوچی** (Edwin M. Yamauchi) ایران‌شناس آمریکایی- ژاپنی کتاب **ایران و ادیان باستانی** را در آمریکا منتشر کرد. کتاب ایران و ادیان باستانی در ۱۴ بخش از زمان **مادها** تا بررسی دین زرتشتی و **آیین میترا** (مهرپرستی) را در بر می‌گیرد. **ریچارد فولتس** (Richard Foltz) ایران‌شناس کانادایی در سال ۲۰۱۳ م. کتابی با نام **دین‌های ایران باستان** (Religions of Iran) منتشر کرد. فولتس بر نقش مهم ایرانیان در تاریخ جهان، به‌ویژه در حوزه ادیان، تأکید دارد. او همچنین درباره اخلاق زیست‌محیطی و حقوق حیوانات در اسلام و دین زرتشت مقالات و کتب متعددی نوشته‌است.⁸

از جمله مهم‌ترین ایران‌شناسانی که درباره ادیان ایران باستان تحقیق کرده‌اند عبارتند از:

یوهان فردیناند اتو کرس (Johann Ferdinand Otto Kirste)، **هنریک سامونل نیبرگ** (Henrik Samuel Nyberg)، **گنو ویدن‌گرن** (Geo Widengren)، **کای بار** (Kaj Barr)، **مری بویس** (Mary Boyce)، **جیمز هوپ مولتن** (James Hope Moulton)، **توماس هاید** (Thomas Hyde)، **رابرت چارلز زنر** (Robert Charles Zaehner)، **آبراهام والناتین ویلیامز جکسن** (Abraham Valentine Williams Jackson)، **فرانسیسکو بنت** (Francisco Benet)، **والتر برونو هنینگ** (Walter Bruno Henning)، **گراردو نیولی** (Gherardo Gnoli)، **جان بایر ناس** (John Boyer Noss)، **جان هینلز** (John Hinnells)، **ریچارد فولتس** (Richard Foltz)، **آرتور کریستین سن** (Arthur Christensen)، **ادوین ام. یاما اوچی** (Edwin M. Yamauchi)، **رابرت چارلز زنر** (Robert Zaehner) و **گنو ویدن‌گرن** (Geo Widengren).

⁶ نیبرگ، سامونل، (1383 ش.)، دین‌های ایران باستان، تهران: دانشگاه شهید باهنر کرمان، صص. ۳-۵.

⁷ https://fa.wikipedia.org/wiki/سامونل_هنریک

⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Foltz

نویسنده:

معصومه موسویان

ویراستار:

دکتر نیکو تفرّدی

لغت‌نامه:

۱. قایل: گفتگوکننده

۲. توت‌مپرستی: نظامی از باورهاست که قائل به نوعی ارتباط معنوی و خویشاوندی است. دستورهایی دارد مربوط به حرمت و احترام مانند منع کشتن یا خوردن هر نوع گیاه یا گوشت.

۳. مناسک: آداب، رسوم، نیایش.

۴. تلقّی: برداشت، تعبیر، تفسیر، دریافت، نگرش.

۵. آنیمیزم (Animisme): روح‌باوری، جاندارانگاری یا جان‌گرایی، آیینی است که گرایندگان به آن اعتقاد دارند که تمامی عناصر طبیعت دارای روح و جان هستند.

۶. الوهی: به‌معنی منسوب به خدا است، مخصوصاً خدایی که سزای پرستش است.

۷. آیین مانوی: دین مانی یکی دیگر از ادیان زنده عهد ساسانی است.